

Надія Стрішенець,

керівник Центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів НБУВ,
канд. іст. наук

**ФУНКЦІОНАЛЬНІ ВИМОГИ
ДО БІБЛІОГРАФІЧНИХ ЗАПИСІВ**

Розглядається поняттєво-термінологічний аспект Функціональних вимог до бібліографічних записів, зокрема, сутності бібліографічного запису: твір, вираження, втілення, одиниця. Зроблено огляд критичної літератури з питання.

Ключові слова: бібліографічний опис, правила каталогізації, терміни каталогізації.

Впливи, яких зазнала бібліотечна і, зокрема, каталогізаційна термінологія з впровадженням комп'ютерних технологій – очевидні. На зміну картковому каталогу прийшов новий вид каталогу – онлайнний, а з ним і нові поняття, уявлення про функції та призначення його складника – бібліографічного запису. Так, ціла низка нових, ще практично не освоєних українським бібліотекознавством термінів пов'язана з поняттям, що з'явилося наприкінці 1990-х і виражається цілою фразою: Функціональні вимоги до бібліографічних записів (ФВБЗ). В оригіналі, англійською мовою, воно найчастіше позначається аббревіатурою FRBR (Functional Requirements for Bibliographic Records), що, як і інші терміни каталогізації AACR, RDA, MARC, стала загальноприйнятною і вживається частіше за свою повну версію – *Functional Requirements for Bibliographic Records*.

Аналіз останніх досліджень переконує в тому, що на сьогодні існує досить значна зарубіжна література, присвячена цьому полісистемному поняттю, котра з різних причин маловідома в Україні. Огляд сучасних публікацій з каталогізації та класифікації, надрукований в одному з американських бібліотекознавчих журналів, свідчить, зокрема, про велику увагу заокеанських колег до нього [14]. Авторка одного з попередніх таких оглядів за 2003–2004 рр. Ш. Мікса навіть висловила так: «Особливо FRBR вразило галузь як цунамі, вдаривши без особливого милосердя і перебудувавши ландшафт, перетворюючи традиційні й прийняті каталожні поняття на застарілі або алогічні у інформаційному середовищі XXI ст.» [23, р. 63].

І хоча до України ця хвиля ще не дійшла, бо, як і зазвичай, очікуємо на неї в обхід, через російське бібліотекознавство, нам також треба осмислювати це явище. Добрим початком можна вважати публікації Оксани Бруй, підготовлені за матеріалами Звіту групи IFLA з вивчення Функціональних вимог до бібліографічних записів [1].

У цій статті пропонується розглянути їх поняттєво-термінологічний аспект на основі оригінальних джерел, у т. ч. з американського бібліотекознавства, зважаючи на те, що ФВБЗ хоча і є продуктом ІФЛА, але половина його основних розробників – американські фахівці. Так, з шести членів Дослідної групи ІФЛА з підготовки Функціональних вимог трое – бібліотекарі з США (з Бібліотеки Конгресу, університетів Каліфорнії та Йови). З чотирьох консультантів – три з США і четвертий з Національної бібліотеки Канади.

Серед консультантів – одна з найактивніших пропагандистів та прибічників впровадження Функціональних вимог до бібліографічних записів – Барбара Тіллетт (Barbara B. Tillett) – співробітниця Бібліотеки Конгресу, де вона обіймає відповідальну посаду керівника підрозділу з напрямів розвитку та стандартів Директорату з комплектування та бібліографічного доступу (Policy and Standards Division, Acquisitions and Bibliographic Access Directorate). Б. Тіллетт є відомим фахівцем зі стандартів опису та авторитетних даних і автором численних праць з ФВБЗ. Її робота «Що таке FRBR?» – серед основних, рекомендованих фахівцям для ознайомлення з проблемою [28]. За редакцією Б. Тіллетт виходить більшість видань ІФЛА з питань ФВБЗ [21].

Над питаннями ФВБЗ працює й інший відомий американський бібліотекознавець, авторка праць з каталогізації, класифікації та авторитетного контролю Арлен Тейлор. Зокрема, за її редакцією вийшла книга «Розуміння ФВБЗ: що це і як вплине на наші пошукові засоби» [29]. Функціональні вимоги широко обговорюються у американській фаховій періодиці та інтернет-форумах.

Важливим внеском у літературу про ФВБЗ стала збірка статей «Функціональні вимоги до бібліографічних записів: гучна реклама чи панацея?», що вийшла в американському видавництві [17]. У ній простежується хронологія їх розробки, розкриваються підходи ФВБЗ до аналізу різних типів бібліотечних матеріалів, наводяться приклади практичного застосування Функціональних вимог. Йдеться також про XML Organic Bibliographic Information Schema project (скороч. ХОБІS), що є альтернативою FRBR, який показує, що й інші рішення можливі.

Початок нового поняття пов'язують зі Стокгольмським семінаром з

бібліографічних записів 1990 р., який проводився ІФЛА, а точніше Програмою універсального бібліографічного контролю та міжнародного MARC (UBCIM), а також підрозділом ІФЛА з бібліографічного контролю. На семінарі було констатовано, що з часу формулювання Паризьких принципів каталогізації 1961 р. умови, у яких діють принципи й стандарт опису, докорінно змінилися. Виникла потреба переглянути вимоги до бібліографічних записів. У одній з дев'яти резолюцій Семінару йшлося про потребу вивчення *функціональних вимог до бібліографічних записів*. Стокгольмський семінар керувався також потребою користувачів працювати ефективніше в умовах різноманіття типів матеріалів та різноманіття контекстів, у яких бібліографічні записи вживаються [15, р. 1–2].

У резолюції йшлося про необхідність чіткого визначення функцій, що їх виконують бібліографічні записи, з огляду на різноманітність носіїв, різні програми та потреби користувачів. Вивчення мало включати весь спектр функцій у найширшому сенсі – не лише описові елементи, але й точки доступу (автор, назва, предметна рубрика тощо), інші елементи – класифікація, анотації тощо. Метою було вироблення чіткого, ясно сформульованого й такого, що широко поділяється іншими, розуміння, яку інформацію має надавати бібліографічний запис, і як він може відповідати запитам читачів [15, р. 2]. Було обрано підхід, орієнтований на користувача [15, р. 3].

Протягом 1992–1995 рр. дослідна група з Функціональних вимог ІФЛА розробляла модель «сутність-зв'язок» як узагальнюючий погляд на бібліографічний універс з наміром зробити його незалежним від будь-яких правил каталогізації. Своє напрацювання вона виклала у звіті, остаточний варіант якого, чи, як зазначено у підзаголовних даних, – заключний звіт, був видрукований німецьким видавництвом Saur 1998 р. [16]. З часом на сайті ІФЛА з'явився його оновлений варіант 2009 р. [15]. Ці документи принесли значний пласт не просто нової, а взагалі не характерної для бібліотечної справи термінології, яку ми спробуємо розглянути.

Оскільки головним чинником усіх змін стало електронне середовище, для аналізу структури бібліографічних даних Дослідною групою з підготовки Функціональних вимог було обрано метод моделювання даних за допомогою поширеного засобу графічного подання схем електронних баз даних, який називається модель «сутність-зв'язок» (entity-relationship model). Скорочено вона нерідко і в українських текстах позначається «ER-модель», де перша частина – аббревіатура від перших англійських слів «entity-relationship», а друга – інтернаціональний термін «модель». ER-модель, очевидно, було обрано тому, що це одна з найпростіших візуальних

моделей даних. Вона дозволяє позначити їх структуру в загальних рисах. Це модель даних, яка бачить реальний світ, що складається з сутностей (entities) та зв'язків (relationships) між ними. Її ще називають мета-моделлю даних, тобто засобом опису моделей даних. На ній доведеться зупинитися дещо докладніше, оскільки частина нових понять пов'язана саме з нею.

На час її застосування розробниками ФВБЗ ER-модель була не новою і досить випробуваною, а її винайдення не пов'язане з бібліотечним середовищем. У 1976 р. американський журнал «ACM Transactions on Database Systems» підготував спеціальний випуск * матеріалів Міжнародної конференції, присвяченої великим базам даних, що відбулася у Фрамінгхемі (*Framingham*), *итам Массачусетс у вересні 1975 р. Серед матеріалів була і стаття* вченого китайського походження Массачусетського технологічного інституту Пітера Чена ** (Peter Pin Shan Chen) «Модель сутність-зв'язок – до уніфікованого погляду на дані» [11].

У статті, анотація до якої починалася словами «Пропонується модель даних, котра називається «сутність-зв'язок» [11, р. 9], автор зазначав, що ця модель інкорпорує важливу семантичну інформацію про реальний світ, у якому розглядається сутність (entity) та зв'язок (relationship), де сутність – це річ, котра може бути чітко ідентифікована. Окрема особа, компанія чи подія є прикладом сутності, а зв'язок – це спільність між ними. Приміром, «батько-син» це зв'язок між сутностями – особами [11, р. 10]. ER-модель, запропонована П. Ченом, виявилася зручною при проектуванні інформаційних систем, баз даних тощо. Така модель дозволяє виділити найсуттєвіші її елементи і встановити зв'язки між ними. Будь-який фрагмент наочної області може бути представлений як безліч сутностей, між якими існує деяка безліч зв'язків. Разом з тим ER-модель вважається однією з найпростіших візуальних моделей. Вона є мета-моделлю даних, засобом опису моделей даних. За її допомогою можна виділити основні сутності моделі й визначити відносини, котрі можуть встановлюватися між цими сутностями.

Над перенесенням моделі «сутність-зв'язок» на бібліографічний універс упродовж 1992–1995 рр. працювала й дослідна група ІФЛА з ФВБЗ. Якщо другий термін «зв'язок» у цій парі є загальнозрозумілим, то перший «сутність» (entity) – не характерний для бібліотечної справи. Іноді entity перекладають як *об'єкт*, але, оскільки у комп'ютерних науках українським

* Пізніше матеріали конференції вийшли окремим виданням [30].

** П. Чен народився на Тайвані, закінчив Тайванський університет. Ступінь доктора здобув у Гарвардському університеті США. Нині професор комп'ютерних наук Луїзіанського університету.

відповідником до нього обрано термін *сутність*, то йому, очевидно, й треба віддати перевагу. Тим більше, що термін *об'єкт* є дуже багатозначним і завантаженим. А посилатися на модель, яка у комп'ютерному середовищі серед розробників баз даних відома як «сутність-зв'язок», а у бібліотечно-інформаційному стане вживатися як «об'єкт-зв'язок», напевно, не зовсім виправдано, адже це може призвести до непотрібної плутанини.

Що ж таке *сутність* у контексті каталогізації? *Сутність* можна визначити як об'єкт даних, інформація про який збирається чи створюється. Сутністю є те, що існує окремо, хоча не обов'язково матеріально. Наприклад, сутністю може бути примірник, що каталогізується чи особа – автор, який щось створив, а також твір, який є абстрактною сутністю. (Взагалі сутність (entity) визначають також як реальний або уявлюваний об'єкт, що має істотне значення для аналізованої предметної галузі, інформація про яку підлягає збереженню при проектуванні схеми бази даних.)

Чому розробниками було обрано саме модель «сутність-зв'язок», адже існують й інші моделі даних? Одним з основних мотивів для фахівців, котрі приймали рішення, стала наявність у сучасних бібліотеках паралельних варіантів творів на різних носіях, те нове, з чим не стикалися бібліотекарі минулого. Читачі можуть побажати одержати видання, пов'язані між собою. Приміром, знайти п'єсу В. Шекспіра чи роман Т. Драйзера у друкованій формі, одночасно аудіо- чи відео версію театральної постановки та кінофільм. Функціональні вимоги якраз і розроблялися, маючи на меті забезпечити це поєднання за допомогою каталогу. Таку можливість має надати модель «сутність-зв'язок» – концептуальна модель пов'язаної СУБД адже вона ідентифікує бібліографічні одиниці, їх атрибути (ознаки) та зв'язки між ними і відображає це для потреб читача.

Каталожні правила й раніше використовувалися у бібліотечному світі, щоб створити і взаємопов'язати каталоги бібліографічних записів. Так, Д. Боуен (J. Bowen) зазначає, що ФВБЗ не таке вже й нове поняття і більшість його рис вже присутні у каталогах [8]. Проте структура даних, що використовувалася у каталожних правилах, не була призначена для показу семантичних зв'язків між різними записами з певної теми. ФВБЗ призначені картографувати та показувати між- та внутрідокументні зв'язки, і дослідники вірять, що це допоможе у розвитку нової каталожної структури, що зможе побудувати семантичну мережу каталожних записів [12, р. 214].

У підсумковому документі Дослідної групи виділено сутності бібліографічного запису, обрані з огляду на їх важливість для користувача.

Вони поділені на три групи: перша – продукти інтелектуальної та мистецької діяльності, що називаються чи описуються у бібліографічному описі: *твір, вираження, втілення, одиниця*; друга група складає сутності, відповідальні за інтелектуальний та художній зміст, виробництво та розповсюдження або збереження: *особи і установи* (колективні автори) та родини – для архівів; третя група – сутності, що є предметами інтелектуальних чи мистецьких зусиль – *поняття, об'єкт, подія, місце* [15, р. 13]. Розглянемо докладніше кожен сутність, адже це ареал ще недостатньо освоєної українським бібліотекознавством термінології.

Будемо виходити з того, що саме поняття ФВБЗ є полісистемою, яка до того ж легко візуалізується, адже вироблена на основі візуальної моделі. Отже, сутність перша – *твір (work)*: окремий інтелектуальний чи художній твір. Це сутність, що є продуктом інтелектуальним чи художнім, – зазначається у Підсумковому звіті. Вона є абстрактною сутністю, позаяк не представляє фізичного об'єкта. Твір реалізується через певне *вираження* (expression) [3, с. 127]. Коли ми говоримо про «Іліаду» Гомера як про твір, ми розуміємо інтелектуальне творіння, яке лежить поза різними його вираженнями. Варіанти текстів, переглянуті чи оновлені порівняно з попереднім текстом, розглядаються як *вираження* того самого твору. Так само скорочення чи розширення існуючого тексту, переклад на іншу мову тощо також є різними вираженнями того самого оригінального твору [15, р. 17–18].

Таким чином, сутність друга: *вираження* (expression) – це інтелектуальна чи художня реалізація твору у формі тексту, музичних позначень, звукової, зображувальній формі тощо або у поєднанні цих форм. *Вираження* – це специфічна інтелектуальна чи художня форма, яку твір прибирає кожного разу, коли реалізується [15, р. 19]. Користуючись повсякденною мовою каталогізатора, зазначимо, що це – певне видання твору (перше, друге, третє і т. д.). Як зазначає один з авторів, *вираження* (expression) це переведення ідеї у реальну комунікацію – написання книги, створення відео, запис музики. Це не фізичний пакет (представлення), а «комунікаційна форма» твору [5, р. 65].

Якщо ж модифікація твору потребує значних незалежних інтелектуальних чи художніх зусиль, то результатом є новий твір [15, р. 18]. Парафрази, переписування, адаптація для дітей, пародії, музичні варіації теми є новими творами. Так само адаптації твору з однієї літературної чи мистецької форми до іншої (тобто драматизація, перенесення з одного носія графічного мистецтва на інший тощо) розглядаються як нові твори. Реферати, дайджести, резюме також є новими творами [15, р. 18].

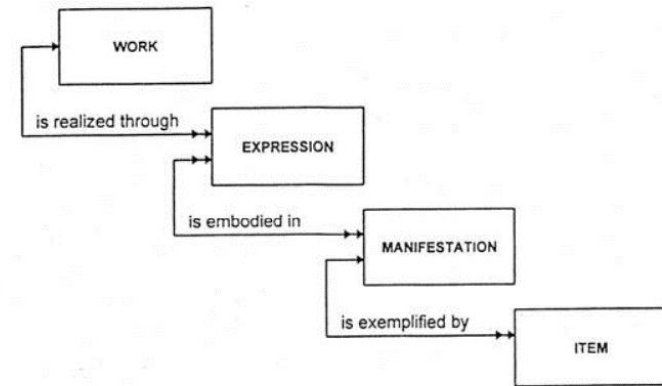
Фізична форма *вираження* була названа Дослідною групою manifestation [3, с. 192], яку можна перекласти як *втілення*. У згаданих на початку матеріалах О. Бруй пропонується переклад *прояв* [1]. Якщо попередні дві сутності *твір* та *вираження* – є абстрактними, а їх моделювати найважче, то втілення – річ фізична. Сутність, визначена як *втілення*, включає низку матеріалів: рукописи, книги, періодику, карти, плакати, звукозаписи, фільми, відеозаписи, компакт-диски, мультимедійні комплекти тощо. Як сутність *втілення* представляє всі фізичні об'єкти, що мають однакові властивості, носять ті ж характеристики змісту і фізичної форми. Знову ж таки, послуговуючись звичною мовою, можна сказати, що це наклад (тираж) видання. *Втілення* – «представляє всі фізичні об'єкти, що носять ті ж характеристики стосовно інтелектуального змісту і фізичної форми... Всі вироблені примірники, що формують частину того самого набору, розглядаються як примірники того ж *втілення*. ...Якщо виробничий процес захоплює зміни у *фізичній* формі, результат розглядається як нове *втілення*» [15, р. 21–22].

ФВБЗ був створений частково й тому, щоб вирішити проблему надміру інформації для читачів. Кілька робіт представлені у каталозі багатьма записами, тому бібліотекарі і читачі не можуть знайти, що треба [10, р. 271–272].

Фізичне втілення складається з окремих одиниць. *Одиниця* (item): окремих, один зразок чи примірник *втілення*. Це або один фізичний об'єкт (однотомна монографія, аудіокасети), або ж окрема одиниця може складатися з більш як одного фізичного об'єкта (наприклад, монографія, видана двома окремими томами чи звукозапис, випущений трьома окремими компакт-дисками тощо) [15, р. 24]. Інформацію про примірник / одиницю подають у бібліографічному описі, зазначаючи місце зберігання або вказуючи у примітці про певний примірник з автографом тощо.

Твір і *вираження* – абстрактні поняття, що виражають зміст. *Втілення* і *примірники* використовуються, щоб описати фізичний запис змісту. Кожен *примірник* містить *твір*, *вираження* і є прикладом *втілення*, тому всі сутності представлені одночасно у кожному примірнику / одиниці [22, р. 5].

Головні зв'язки між сутностями першої групи вибудовані таким чином: *твір* (work) → реалізується через *вираження* (expression) → вираження здійснюється (оприлюднюється) через *втілення* (manifestation) → втілення конкретизується (ілюструється) у *примірнику* / *одиниці* (item) (див. діаграму).

Сутності та основні зв'язки [15, р. 14]

Б. Тіллетт, намагаючись розтлумачити особливості термінології ФВБЗ, пропонує деякі аналогії. Якщо ми уявляємо книгу як фізичний об'єкт зі сторінками, оправою, який можна підкласти під стілець, то це фізична одиниця або примірник (item). Якщо ми говоримо про книгу як про публікацію, йдемо до книгарні і нам байдуже, який примірник з усіх вибрати, аби він був у доброму стані, то це втілення (manifestation). Якщо ми маємо на увазі перекладача книги, маємо певний текст у голові і певну мову, то це вираження (expression). Якщо йдеться про книгу у контексті того, хто написав її, ми можемо мати вищий рівень абстракції, її концептуальний зміст у всіх мовних версіях, історію, розказану у книзі. Тоді це твір (work). Твір (work) створюється особою, вираження (expression) усвідомлюється особою, втілення (manifestation) виробляється особою, фізична одиниця, примірник (item) є у власності особи [28, р. 2–3].

Інакше наочне тлумачення цих термінів пропонує Аллісон Карлайл (Allyson Carlyle) з університету Сієтлу. Як каталогізатор, тримаючи в руках *примірник*, я тримаю певне видання – *втілення*, певного *вираження*, певного *твору* [10, р. 271]. Щоб створити каталожний запис, – продовжує вона, – я визначаю автора і назву або уніфіковану назву або назву – тобто атрибути, що описують *твір* (work). Я описую інформацію про перекладачів тексту, масштаб карт, час виконання на компакт-дисках – тобто атрибути, що описують *вираження* (expression). Я описую місце видання, видавництво, дату видання – атрибути, що описують *втілення* (manifestation). Я створюю шифри, додаю інформацію щодо місця зберігання окремих примірників – тобто атрибути, що описують *примірник*

/ *одиницю* (item). У каталожному записі я описую кожну сутність, бо у примірнику представлені усі сутності одночасно [10, р. 271].

Наводимо різні варіанти тлумачення, оскільки немало труднощів сприйняття Функціональних вимог виникає саме через термінологію, яка, як зазначив один з учасників форуму американських каталогізаторів, «видається езотеричною». А дискусію щодо відмінностей між *вираженням* та *втіленням* на цьому ж форумі було названо подібною до середньовічного теологічного питання: скільки ангелів може танцювати на кінчику голки?

Немало питань викликає застосування ФВБЗ до не книжкових матеріалів. Саме розгляду цих особливостей присвятила свою роботу Марта Йї з Каліфорнійського університету [31].

Другою групою сутностей є сутності, відповідальні за інтелектуальний чи мистецький зміст, виробництво і поширення чи збереження роботи – особи чи колективи, тобто колективні автори. Вони пов'язані з першою групою через особливі зв'язки. Ці зв'язки відбивають роль особи чи колективу стосовно твору, втілення, вираження та примірника / одиниці. Поняття автор / творець (creator) описується не як ознака / атрибут роботи, а визнається окремою сутністю, пов'язаною з твором (чи вираженням, втіленням, примірником) через специфічний вид зв'язку (наприклад, *створений ким* зв'язок) [26, р. 107]. Кожна сутність має характеристики чи атрибути. Це подібно до того, що ми знаємо як елементи даних чи метадані, такі як дата публікації чи форма носія [22, р. 3].

І третя група – це сутності, що служать предметами інтелектуального чи мистецького відкриття, тобто сутності, що є предметами робіт – поняття, об'єкти, місця та події. Поняття – абстрактні ідеї, об'єкти – фізичні об'єкти, місця – місце знаходження.

Другою частиною моделі «сутність-зв'язок» є різноманітні зв'язки між сутностями бібліографічного універсу. Це – внутрішні зв'язки між сутностями першої групи: ієрархічні між творами, вираженнями, втіленнями, примірниками / одиницями. Наприклад, твір реалізований через одне чи більше вираження, здійснене в одному чи більше втіленнях, що представлені примірниками [26, р. 107]. Існують безперечні зв'язки між сутностями першої групи та особами, колективними авторами чи родинями (творцями архівного фонду), тобто зв'язки типу: *створений ким*, *вироблений ким*, є власністю кого.

Виділяють й інші зв'язки: змісту, що дозволяють збирання пов'язаних одиниць та навігацію через іноді складну систему бібліографічного універсу:

- *твір–твір*, тобто зв'язки між двома окремими творами, що включають додаток, доповнення, адаптацію, переробку тощо. Прикладами є продовження, конкорданси, предметні покажчики, лібрето, дайджести, парафрази, інсценування, пародії;

- *цілий твір–частина твору* – розділ, стаття, книга з серії;

- *вираження–вираження* – відображає зв'язок між двома вираженнями однієї роботи (скорочення, переглянуті видання, переклади, аранжування) чи між вираженнями різних робіт (див. перелік *твір–твір*);

- *втілення–втілення* включає зв'язки репродукування (репринтні видання, мікрофільми, факсиміле) та інші зв'язки (одночасно надруковані видання, різні формати);

- *примірник–примірник* включає множення та реконфігурацію зв'язків (зміни оправи, відбитки) [26, р. 108].

Слід зауважити, що при цьому лунають застереження щодо здатності МАРК-формату втілити у життя усі ці зв'язки. На сайті ІФЛА, зокрема, йдеться про те, що за допомогою МАРК можна впровадити ФВБЗ, але він стає недостатнім, коли йдеться про зв'язки, а ФВБЗ підкреслює саме поняття бібліографічних зв'язків (www.ifla.org/en/node/949). Звертається увага на те, що МАРК-формати особливо обмежені у своїх механізмах вираження зв'язків між авторитетними записами, тоді як нові засоби, такі як XML (Extensible Markup Language – розширювана мова гіпертексту), здається, мають потенціал у цьому відношенні. Адже МАРК перебуває у вжитку вже близько 40 років. Водночас, – застерігають фахівці, – вартість радикального переходу від МАРК до XML буде значною (www.ifla.org/en/node/949).

С. Абрамс (S. Abrams) також розглядає розширювану мову гіпертексту (XML) як таку, що може допомогти в організації записаних знань [4]. Л. Андерсен (L. Andersen) вважає, що використання XML для бібліотечних даних означає передову технологію, і що ця мова гіпертексту більше узгоджується з концепцією ФВБЗ. Таким чином, пов'язані роботи можуть бути поєднані на основі ФВБЗ, і зв'язок представлений у логічний спосіб користувачеві [6]. Автор також наводить порівняння МАРК та XML щодо створення описів у кількох рівнях, що можуть використовуватися у різних контекстах.

Висловлюються також сумніви щодо того, чи всі документи потребують опису *твір–вираження–втілення–примірник* тобто «повного ФВБЗ-поводження». Адже багато творів існує лише в одній версії, видається один раз і лише в одному форматі. Для них складна деревовидна структура ФВБЗ матиме багато зайвого. При опрацюванні виданих на різних носіях, у різних формах творів В. Шекспіра (книг, аудіовізуальних матеріалів,

мікроафіш, відео та кінофільмів, компакт-дисків тощо) та критичного, історичного матеріалу про них, ідеї ФВБЗ можуть бути використані з максимальною користю. А при описі виготовлених власноруч спогадів чи іншого рукопису, що існує в одному примірнику, користь від упровадження ФВБЗ залишається під запитанням.

Як стверджує відомий бібліотекознавець Річард Смайрагла, можна вивести прості теоретичні твердження теорії організації знань. На наш погляд, деякі з них можна використати для роботи з Функціональними вимогами: 1) більшість імен з'являється лише один раз і дуже мале число, яке може передбачатися законом Лотки*, буде з'являтися багато разів. 60 % записів у файлі будуть унікальними, інші 40 % потребуватимуть зайвих зусиль для опису зв'язків між об'єктами знання, що вони представляють; 2) бібліографічні зв'язки посилюють спостереження закону Лотки, розбиваючи унітарні поняття бібліографічних об'єктів демонстрацією їх складності та взаємопов'язаності. Бібліографічні зв'язки – складні. Є зв'язки між бібліографічними об'єктами еквівалентні (наприклад, книга і її мікрорепродукція) чи зв'язок деривативний, тобто походження (між варіантами однієї роботи, наприклад, виданнями та їх перекладами). Дослідження показали, що не така значна пропорція робіт у каталозі (близько 40%, як і у законі Лотки) буде складним набором взаємопов'язаних об'єктів, що вимагає експліцитних зв'язків для забезпечення ефективного пошуку [25, р. 345].

Отже, для того, щоб передбачити, яка кількість творів потребуватиме опису складних зв'язків, можна використати закон Лотки. Частка у 40 %, за оцінкою Р. Смірагли, не таке вже й мале число, адже це більше третини усіх описів.

А. Карлайл (A. Carlyle), яка протягом кількох років викладає Функціональні вимоги на факультеті інформацієзнавства в університеті Сіеттла, вважає, що ФВБЗ – це концептуальна модель, що визначає чотири різні сутності у спробі змінити шляхи, якими каталогізатори каталогізують видання, зробити їх більш уніфікованими, впорядкованими і доступними для користувачів [10, р. 265]. Її головна мета – покращення каталожних записів (продукт), каталогізації (процес) та каталогів (технологія). Концептуальні моделі (у системному світі їх іноді називають абстрактними

* Альфред Лотка – американський математик (1880–1949), народився у Львові. Закон Лотки описує частоту публікації авторів у тій чи іншій галузі і стосується розподілу наукової продуктивності вчених, що виражається у кількості їхніх публікацій.

моделями) є теоретичними моделями. Вони можуть моделювати речі, процеси чи абстракції. Останні моделювати найважче, а до них, як ішлося вище, належать *твір та вираження* [10, р. 265].

Про те, що ФВБЗ не є моделлю даних чи схемою метаданих, пише і згадувана нами Б. Тіллетт. Вона також розглядає їх як «концептуальну модель бібліографічного універсу» [27, р. 197]. Вона вважає, що цей бібліографічний універс включає все, що бібліотека може забажати збирати чи робити доступними для своїх користувачів. І навіть більше, «ФВБЗ нагадують нам про важливість бібліографічних зв'язків і про те, що ми описуємо речі у бібліографічному універсі, щоб виконати специфічні завдання читачів: знайти, ідентифікувати, вибрати, одержати, і, я додаю, – поєднати», – зазначає Б. Тіллетт [27, р. 198].

Функціональні вимоги до бібліографічних записів – надто абстрактні і загальні, щоб бути моделлю даних, – зазначається на сайті ІФЛА (www.ifla.org/en/node/949). Жодна практична база даних не може бути розвинута лише на базі сутностей, атрибутів (властивостей) і зв'язків, визначених у ФВБЗ. Наприклад, Функціональні вимоги лише згадують, що сутність *вираження* має назву як один з атрибутів (ознак). Яка реальна природа цієї назви, чи це уніфікована назва, чи основна, знайдена у документі, чи контролюється вона авторитетним записом тощо не вказується. Все це – прерогатива правил каталогізації. FRBR – радше концептуальна модель, одна з головних цілей якої – забезпечити рамки для зв'язку даних, занесених до бібліографічних записів для потреб користувачів цих записів та для оцінювання їх справжньої релевантності (www.ifla.org/en/node/949).

Отже, FRBR – тип концептуальної моделі – «сутність-зв'язок». Три види речей дозволені в ній: сутності, атрибути, зв'язок. Сутності – це речі і фізичні, і абстрактні. Зв'язок – це взаємодія між сутностями, а атрибути – це властивості чи характеристики сутностей чи зв'язків.

ФВБЗ має як прихильників та пропагандистів, так і скептиків, котрі обережно оцінюють їхні переваги або й заперечують їх. Так, Б. Тіллетт, як вже зазначалося, переконана, що майбутнє каталогу зрозуміле, і що воно – у прийнятті Функціональних вимог [27]. Вона вважає, що ця модель забезпечить нову перспективу каталогізації, яка матиме вплив на побудову майбутніх правил і практику каталогізації. Дослідниця зазначає, що бібліотеки потребуватимуть оновлених Англо-американських правил каталогізації, що включають поняття ФВБЗ.

Б. Тіллетт звертає увагу на те, що при впровадженні ФВБЗ можна надавати предметні рубрики та класифікаційні індекси авторитетному

запису твору і зробити це один раз, аніж потім визначати їх щоразу для кожного нового втілення. Наші сучасні бібліографічні записи нині типово відбивають певні втілення [28, р. 4–5].

Стаття Дженіфер Боуен (Jennifer Bowen) «ФВБЗ скоро прийде до твоєї бібліотеки» визнана кращою статтею 2005 р. журналу «Library Resources and Technical Services», також вказує на потенціал ФВБЗ щодо покращення доступу до матеріалів і намір Комітету з перегляду Англо-американських правил каталогізації включити їх до нового видання Правил [8].

Тим часом у ФВБЗ не бракує і критиків. Найбільш послідовним і непримиренним є Майкл Горман, один з редакторів Англо-американських правил каталогізації, президент Американської бібліотечної асоціації у 2005–2006 рр. Він звертає увагу на рішення у ході підготовки другого видання Англо-американських правил каталогізації (AACR2) поділити правила на дві частини: перша пов'язувалася з ресурсом, що каталогізується, а друга – присвячувалася точкам доступу до імені й назви (заголовкам) і стосувалася твору, втіленням якого був примірник. Цей поділ чітко не було виконано у остаточному тексті правил, відзначає М. Горман, але базові поняття були прийняті понад 30 років тому, «задовго до того, як прихильники безглуздо ускладнених і затеоретизованих Функціональних вимог до бібліографічних записів <...> заявили про винахід відмінностей» [18, р. 10].

У іншій своїй роботі М. Горман писав, що структура бібліографічних записів, встановлена у AACR2 / ISBD, є ефективною, визнаною науковцями та іншими користувачами каталогів протягом десятиліть, з мінімальними вадами, які можуть бути легко виправлені [19]. Вона працює на практиці, але чи працює вона в теорії? – іронічно запитує вчений, натякаючи на теоретичний характер ФВБЗ, який невідомо як покаже себе на практиці, тоді як AACR без зайвої теорії працюють вже десятки років. ФВБЗ може мати певні заслуги як спосіб погляду на теорію каталогізації, але він має небагато, щоб бути засадничим документом для створення правил каталогізації, – вважає М. Горман [19, р. III]. У 2007 р. з'явився ще один його матеріал з промовистою назвою «ФВБЗ недосконалі? Отже тоді?», де розглядаються варіанти на випадок відмови від ФВБЗ [20].

Інший автор застерігає, що ентузіазм щодо Функціональних вимог, їх складність і двозначність, брак доведеного успіху, потенційний негативний вплив, що вони матимуть на перехід бібліотечних метаданих, говорять про необхідність іншого погляду на FRBR та переоцінку того, чи може він бути прийнятий так беззаперечно [7].

Директор з бібліотечного та інформаційного обслуговування

Американського університету у Римі Джеймс Вейнхеймер (James Weinheimer) на форумі американських каталогізаторів «Autocat» висловив свою думку: «Бібліотеки на початку тривалого шляху дослідження «інформаційного світу», де вони не перші, – а трохи позаду і це добре, оскільки дає змогу вчитися у інших. ...Але ми не вчимося у них, ми лишаємося прив'язаними до ФВБЗ. Для мене ФВБЗ все більше нагадує давні карти, що включали такі місця як Едем, Імперія Пресвітера Іоанна (англ. Prester John) [2]. Чи означає це, що люди, які робили карти, були необізнані? Ні, вони робили, що могли, з інформацією, якою володіли. Отож, і розробники ФВБЗ зробили те, що змогли».

Дослідна група Бібліотеки Конгресу з вивчення майбутнього бібліографічного контролю у новому електронному середовищі, підсумковий звіт якої був оприлюднений на початку 2008 р., оцінює ФВБЗ як міжнародний каталізатор перегляду концепції бібліографічних даних та бібліографічних зв'язків від часу їх публікації у 1998 р. Експерименти з системного впровадження поняття *твору* доводять вартісність моделі на рівні визначення *твору*. Водночас, зазначається у Звіті, вплив моделі ФВБЗ на каталожну практику та на електронний бібліографічний запис ще ретельно не вивчено. Немає стандартного шляху обміну даними, що базуються на понятті «твору» та правил каталогізації, що підтримували б створення записів на основі цієї моделі. Майбутнє правил каталогізації ґрунтується на тенденціях, які лише починають вивчатися. Функціональні вимоги, доки вони уважно не протестовані як модель формування бібліографічних даних для всіх форматів, повинні розглядатися як теоретична модель, практичне впровадження і вартість якої ще невідомі. Дослідна група рекомендувала розробити план тестування для ФВБЗ [24, р. 33].

До речі, у Звіті Дослідної групи відзначено, що, хоча «Функціональні вимоги до бібліографічних записів» (ФВБЗ) і новий стандарт «Опис та доступ до ресурсу» (RDA) розвиваються нині різними організаційними структурами: ІФЛА для першого і Об'єднаний керівний комітет для розвитку RDA для другого, але Бібліотека Конгресу залишається головним гравцем у обох проектах і може використовувати свій вплив для координації зусиль [24, р. 27].

Теоретичні рамки ФВБЗ залишаються предметом інтенсивних досліджень і в іншій американській структурі, що має міжнародний вплив – OCLC. Ведеться кілька дослідницьких проектів, щоб вивчити шляхи, якими ФВБЗ-ація бібліографічних записів може розширити інформаційний доступ [13, р. 25]. Оскільки ручна зміна баз даних на ФВБЗ-модель буде надто дорогою, то OCLC пропонує безкоштовний алгоритм будь-якій організації,

зацікавленій у конвертації її записів до цієї моделі: FRBR Work-Set Algorithm (www.oclc.org/research/software/frbr). Оскільки ефективність і успішність ФВБЗ ще під питанням, природним є випробовування, тестування цієї моделі даних.

У звіті «Природа каталогу, що змінюється, та його інтеграція з іншими пошуковими засобами», що його на замовлення Бібліотеки Конгресу підготувала бібліотекар Корнельського університету Карен Келхоун (Karen Calhoun), наводяться результати опитування фахівців, у т. ч. й стосовно ФВБЗ. У відповідях відзначалася важливість того, що новий стандарт бібліографічного опису (RDA) інтегрує структуру ФВБЗ, і що каталог переосмислюється нині у світлі Функціональних вимог – люди воліють бачити кластери, а не довгі списки, і що ФВБЗ змусять каталогізаторів до ретельнішого аналізу змісту [9, р. 34–35].

Отже, Функціональні вимоги до бібліографічних записів – це концептуальна модель, яка визначає функціональні вимоги до бібліографічних записів у зв'язку з різними читацькими потребами та різними носіями. Це спроба впровадити модель «сутність-зв'язок» до бібліографічного універсу. Як зауважує А. Тейлор, ФВБЗ – це не структура запису, стандарт змісту чи формат кодування. Це концептуальна модель, яка перелічує сутності, знайдені у бібліографічному універсі, і збирає ці сутності у групи, ґрунтуючись на їх функціях чи ролі [26, р. 104]. Концептуальна модель ідентифікує кілька завдань, що їх виконують читачі, використовуючи інформаційно-пошукові засоби та бібліографічні дані. Модель картографує кожну властивість чи ознаку сутності та її зв'язки з завданнями читача. Цих завдань чотири: знаходити (виявляти), ідентифікувати, відбирати, одержувати. Окрім них модель ФВБЗ визначає три групи сутностей та мільярди ознак та зв'язків між сутностями [26, р. 104–105].

ФВБЗ виходить з концепції, що універс бібліографічних документів складається з одиниць, пов'язаних між собою, які можуть бути описані через елементи даних чи ознаки. ФВБЗ-модель формує базу для перегляду AACR2. Об'єднаний керівний комітет, відповідальний за їх перегляд, ретельно працює над новим стандартом, що замість AACR3 одержав, як зазначалося вище, назву Опис та доступ до ресурсу (Resource description and access, RDA). Опис RDA буде базуватися на концептуальній моделі ФВБЗ, а контроль точок доступу буде базуватися на *FRAD* (Functional Requirements for Authority Data) – Функціональних вимогах до авторитетних даних.

Барбара Тіллетт вірить, що ми рухаємося до доби, коли матимемо змогу ділитися і багато разів використовувати бібліографічні описи, створені будь-

де у світі, та поєднувати бібліографічний опис з реальним доступом, тому читачі зможуть одержати ресурси, які побажають. Так, експериментальна онлайнова система RedLightGreen включає пошукові можливості, які не лише повідомляють читача про наявність видань у найближчій бібліотеці, але дозволяють студентам багаторазово використовувати бібліографічну інформацію у бібліографіях та примітках до своїх робіт. Деякі системи також надають посилання, що дають змогу перейти до онлайнних продавців, таких як Amazon, Barnes and Noble та ін. [27, р. 202].

У новому світі інтерактивної, мережевої інформації каталожний запис не може більше стояти осторонь, якщо він обслуговує користувачів інформацією. Увага має зміщуватися від запису до даних як таких, до взаємодії з онлайнним інформаційним універсом, де б дані бібліотечних каталогів були здатні функціонувати й використовуватися користувачами вебу.

Список використаної літератури

1. Бруй, О. М. Сутності бібліографічних записів : за матеріалами Звіту дослідницької групи IFLA з Функціональних вимог до бібліографічних записів (FRBR) / Наук. б-ка Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія» // www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/93/1/Bruy_FRBR.doc. – Доступ 29.04.2010; Бруй, О. Сутності бібліографічних записів / Оксана Бруй // Бібліотечний форум України. – 2008. – № 4. – С. 21–24.
2. Гумилев, Л. Н. Поиски вымышленного царства : Легенда о «государстве пресвитера Иоанна» / Гумилев Лев Николаевич. – М. : Танаис, 1994. – 480 с. ; Гумилев, Л. Н. Поиски вымышленного царства (Легенда о «Государстве пресвитера Иоанна») / Гумилев Лев Николаевич. – СПб : СЗКЭО ; Кристалл, 2003. – 448 с. – (Вехи истории).
3. Стрішенець, Н. В. Англо-український словник-довідник бібліотечно-інформаційної термінології / Надія Стрішенець ; НАН України ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2004. – 329 с.
4. Abrams, S. Why should I care about standards? / Stephen Abrams // Information Outlook. – 2003. – Vol. 7. – N. 3. – P. 21.
5. Adamich, T. FRBR cataloging's / Tom Adamich // Knowledge Guest. – 2007. – Vol. 36. – N. 1. – P. 64–69.
6. Andersen, L. After MARC – what then? / Leif Andersen // Library Hi Tec. – 2004. – Vol. 22. – N. 1. – P. 40–51.
7. Beall, J. Some Reservations about FRBR / Beall J. // Library Hi Tech News. – 2006. – Vol. 23. – N. 2. – P. 15–16.
8. Bowen, J. FRBR coming soon to your library / Jennifer Bowen // Library Resources and Technical Services. – 2005. – Vol. 49. – N. 3. – P. 173–188.
9. Calhoun, K. The changing nature of the catalog and its integration with other discovery tools : Prepared for the Library of Congress. Final report. March 17, 2006.

– Access mode: <http://www.loc.gov/catdir/calhoun-report-final.pdf>. Доступ 4.09.2009 р.

10. *Carlyle, A.* Understanding FRBR as a conceptual model : FRBR and the bibliographic universe / Allyson Carlyle // Library Resources and Technical Services. – 2006. – Vol. 50. – N. 4. – P. 264–273.

11. *Chen, P. P.* The Entity-Relationship Model – Toward a Unified View of Data / Peter P. Chen <http://csc.lsu.edu/news/erd.pdf> // ACM Transactions on Database Systems. – 1976. – Vol. 1. – N. 1. – P. 9–36.

12. *Chowdhury, G. G., Chowdhury, S.* Organizing Information from the Shelf to the Web / G. G. Chowdhury and Sudatta Chowdhury. – London : Facet Publishing, 2007. – 230 с.

13. *Dickey, T. J.* FRBRization of a library catalog: Better collocation of records, leading to enhanced search, retrieval, and display / Timothy J. Dickey // Information Technology and Libraries. – 2008. – March. – P. 23–32.

14. *El-Sherbini, M. A.* Cataloging and Classification: Review of the literature 2005–06 / Magda A. El-Sherbini // Library Resources and Technical Services. – 2008. – Vol. 52. – N. 3. – P. 148–163.

15. Functional requirements for bibliographic records: final report / IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records. Approved by the Standing Committee of the IFLA Section on Cataloguing. Sept. 1997. As amended and corrected through Feb. 2009. – http://www.ifla.org/files/cataloguing/frbr/frbr_2008.pdf. – Доступ 11.08.2009).

16. Functional requirements for bibliographic records : final report / IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records. – München : K. G. Saur, 1998. – VIII, 136 p. – (UBCIM publications ; new series, vol. 19).

17. Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR) : hype or cure-all? / ed. by Patrick de Boeuf. – Binghamton, N. Y. : Haworth Information Press, 2005. – xvi, 316 p. : ill.

18. [*Gorman, M.*]. The true history of AACR2, 1968–1988 : a personal memoir // <http://slc.bc.ca/attach/ALCTS.XAACR2Xhistory.Xfinal.doc>. – Доступ 5.08.2009.

19. *Gorman M.*, RDA : The coming cataloguing debacle / Michael Gorman // <http://www.slc.bc.ca/rda1007.pdf>. – Доступ 5.08.2009.

20. *Gorman, M.* FRBR imperfect? So then? / Michael Gorman // <http://bibwild.wordpress.com/2007/11/28/frbr-imperfect>. – Доступ 5.08.2009.

21. IFLA Cataloging Principles : Steps towards an International Cataloging Code, 3 : Report from the 3rd IFLA Meeting of Experts on an International Cataloging Code, Cairo, Egypt, 2005 / Eds. Barbara B. Tillett, Khaled Mohamed Reyad, and Ana Lupe Cristan. – Munich : K. G. Saur, 2006. – 197 р. Див. також рец. на цю кн. : *Edward Swanson* // Library Resources and Technical Services. – 2008. – Vol. 52. – N. 1. – P. 71.

22. *Maurer, M. B.* Before you attend the workshop : FRBR and the future / Margaret Beecher Maurer // TechKNOW. – 2004. – Vol. 10. – N. 1. – P. 1–8.

23. *Miksa, S. D.* The challenges of change: a review of cataloging and classification

literature, 2003–2004 / Shawne D. Miksa // Library Resources and Technical Services. – 2007. – Vol. 51. – N. 1. – P. 51–58.

24. On the Record : Report of the Library of Congress Working Group on the future of Bibliographic control. January 9, 2008 // <http://www.loc.gov/bibliographic-future/news/lcwg-ontherecord-jan08-final.pdf>. – Доступ 22.11. 2009 <http://bibwild.wordpress.com/2007/11/28/frbr-imperfect/>

25. *Smiralglia, R. P.* The Progress of Theory in Knowledge Organization / Richard P. Smiralglia // Library Trends. – 2002. – Vol. 50. – N. 3. – P. 330–349.

26. *Taylor, A. G.* The organization of information / Arlene G. Taylor and Daniel N. Joudrey. – 3rd ed. – Westport, CT : Libraries Unlimited, 2009. – 512 p.

27. *Tillett, B. B.* FRBR and cataloging for the future / Barbara B. Tillett // Cataloging and Classification Quarterly. – 2005. – Vol. 39. – N. 3 / 4. – P. 197–205.

28. *Tillett, B.* What is FRBR? A conceptual model for the bibliographic universe / Barbara Tillett. – Washington, D. C. : Library of Congress, 2004. – www.loc.gov/cds/downloads/FRBR.PDF. – Доступ 25. 10. 2009). See also (<http://www.loc.gov/cds/FRBR.html>. Доступ 25.10. 2009).

29. Understanding FRBR : what it is and how it will affect our retrieval tools / ed. by Arlene G. Taylor. – Westport, Conn. : Libraries Unlimited, 2007. – viii, 186 p.

30. Very large data bases : Proceedings / International Conference on Very Large Data Bases. – New York, N. Y. : Institute of Electrical and Electronics Engineers, 1977–1980. – 4 v. : ill.).

31. *Yee, M. M.* Understanding FRBR. Chapter 11, FRBR and moving image materials: Content (work and expression) versus carrier (manifestation) / Martha M. Yee. – 2007. – Postprint. – P. 117–129. – eScholarship Repository. – University of California. – <http://repositories.cdlib.org/postprints/2648>.